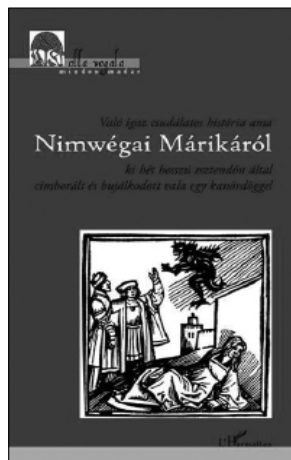

KISÖRDÖG

Való igaz csudálatos história ama Nimwégai Máriaáról ki hét hosszú esztendón által cimborált és bujálkodott vala egy kanördöggel. (Olla vogala-sorozat)

A L'Harmattan kiadó középkori németalföldi műveket közreadó sorozatának harmadik kötete a *Nimwégai Mária* című alkotás, mármint annak Vorsterman-féle kiadása (1515, Antwerpen), amelyet a szerkesztők a koncepció részeként ez alkalommal még megtoldotak a *Mary of Nemmegen* című angol nyelvű verzióval, melyet 1518-ban adott ki egy angol piacra is dolgozó antwerpeni nyomdász, illetve a történet egyik, Hadrianus Lyraeus 1648-as *Trisagion Marianum* (Háromszorszent) elnevezésű exemplum-gyűjteményében fellelhető változatával. Az ördöggel lepaktáló árva lány megtérésének és vezeklésének története a tizenhetedik században még mindenképpen közismert lehetett, Vorsterman kiadásából azonban mindössze egyetlen példány maradt fenn, igazi „magányos mű”. Ennek hibrid formája – verses párbeszédnek váltakoznak benne narratív prózarészekkel – 1904-es újrafelfedezése óta sok vitát kavart; ma, Janssen és Coigneau megvilágosító erejű tanulmányainak megjelenése után, úgy tartják, hogy szerzője egy exemplumot dolgozott ki, melynek bizonyos részeit dramatizálta. A kötet egyik utószavát jegyző Réthelyi Orsolya talán nem egészen szerencsés kifejezésével, a Vorsterman-féle változat amolyan „olvasódráma” lehetett.

Ennek a fényében meglehetősen átgondolatlanak tűnik nekem a kötet koncepciója – mely maga is különös hibrid lett. A szerkesztők Mészöly Dezső nyolcvanas évekbeli, néhol zseniális, sok helyütt azonban pontatlan fordítását teszik újra közzé (a pontatlanságok egy részét megmagyarázó jegyzetekkel). Mészöly – mint azt a szerkesztők is jelzik – nyilvánvalóan színdarabnak fordította a művet, semmiképp sem (félhangos?) olvasgatásra szánta, hanem előadásra. Néhol színpadi utasításokkal is ellátta a szöveget, a végén szereplő „*dit slecht bewijs*”, „szerény tanítás” megjelölést is „együgyű játék”-nak fordította, de ennél sokkal fontosabb, hogy verziója cseng-bong (az én ízlésemnek egyébként néha fülsértően hangosan), és egyáltalán, sok benne a szituatív fordítás. (Más kérdés, hogy Mészölyt néhol megcsalta máskülönbén nagyszerű színpadi érzéke: például az egyik jelenetben nem érzékelte a többszöri visszakérdezés fontosságát.) Utószavában viszont Réthelyi Orsolya nem győzi hangsúlyozni, hogy a darab „olvasódráma” lehetett, és valószínűleg ennek alátámasztására, vagy legalábbis ezt érzékeltetendő került a mostani kötetbe a történet két késő középkori prózaváltozata is, melyek „exemplum”-jellege kézenfekvő, tartalmilag azonban gyakorlatilag semmit sem

Fordították: Mészöly Dezső, Réthelyi Orsolya, Daróczi Anikó,
Szilágyi Emőke Rita
Utószó: Réthelyi Orsolya, Daróczi Anikó
L'Harmattan Kiadó
Olla vogala sorozat
Budapest, 2020
162 oldal, 2990 Ft

tesznek hozzá a németalföldi *Márikához*. Felmerül a kérdés: ha a kötet egésze azt akarja sugallni, hogy a benne fő helyen szereplő, újraközölt fordítás nem egészen megbízható, sőt, a (mégoly tehetséges) fordító *alapjában* értette félre a művet, akkor nem lett volna célszerű, fájó szívvel bár, de újrafordíttatni a *Márikát*? Így attól is megkímélhették volna az olvasót, hogy folytonosan hátra kelljen lapoznia az el- és kiigazító jegyzetekhez.

Még az is lehet, hogy a *Márika* „olvasódrámaként” való felfogása és prezentálása hibás vagy nem egészen átgondolt. Hiszen az, hogy a történetnek voltak prózai változatai is, nem zárja ki, hogy a *Márikát* (vagy annak változatait) előadták – mint ahogy a műnek újrafelfedezése óta számtalan színpadi megvalósítása született. Erről eszembe jut Meyer Schapiro művészettörténész esete a Flémalle-i Mesternek az Angyali Üdvözlétet ábrázoló, jelenleg a Metropolitan Múzeumban megcsodálható oltárképével, melynek egyik tábláján Józsefet, az ácsot látni a műhelyében, az ablakban, feltűnő helyen pedig a mester egyik fura csinálmánya vonja magára a tekintetet. Schapiro azt gyanította, hogy az inkriminált tárgy egy egérfogó lehet, hiszen a főtábla az Angyali üdvözlétet ábrázolja, és Isten azzal, hogy Krisztust emberi alakban küldte a világba, csapdát állított az ördögnek. Elkészíttette a tárgyat, majd kirakta a múzeumban – és egy hét múlva talált is benne egy egeret... (!) Amivel természetesen nem bizonyította be, hogy a képen szereplő szerkezet egérfogó lenne, csak azt, hogy lehet vele egeret fogni. Ugyanez a helyzet a *Nimwégai Márikával*, már-mint annak Vorsterman-féle verziójával is...

Ha maga a koncepció megkérdőjelezhető is, a mostani kötet nagy erénye, hogy benne két kísérőtanulmány is szerepel, amelyek sokkal jobban eligazítanak a művel kapcsolatban (és kevesebb téves meglátást tartalmaznak), mint Benedek András szükségképp rövidre fogott ismertetője az *Akárki* című 1984-es gyűjteményes kötetben, ahol Mészöly *Márika*-fordítása először megjelent.

Utószavában Réthelyi Orsolya a retorikai kamarák működéséhez köti a művet – ezek valószínűleg vallási társulásokból létrejött városi egyesületek voltak, melyek tagjai költészettel foglalkoztak, irodalmi versenyeket szerveztek, színpadi előadásokat rendeztek, nemritkán az adott várost képviselték jeles alkalmakon. Ugyan a *Márika* nem egy tipikus, „*sinné*”-re, tételmondatra íródott retorikus versenydarab, de retorikus írhatta vagy retorikusok írhatták. Egyik jelenetében fel is hangzik egy retorikus műretek, egy *refrein*, igaz, mint Réthelyi kiemeli, „kis hibás”, vagyis „ördögi” változatban (annyit azért megjegyeznék ezzel kapcsolatban: a Vorsterman-féle változatban máshol is előfordul, hogy a rímekből következtethetően torzul egy sor, nem biztos, hogy jelentést szabad neki tulajdonítani). Ugyancsak retorikus szerzőre vall, hogy „darab a darabban” formájában a műben egy tipikus színpadi játék is megelevenedik, az úrnapi szertartások keretében tartott Maszkaron-játék, melyben egy ördög azt firtatja, miért kegyelmez meg Isten újra és újra a tévelygő emberiségnek.

Továbbgondolásra sarkalló írásában Daróczy Anikó más középkori Mária-mirákulumokkal veti össze a *Márika* középholland hibrid változatát, illetve a műnek a Faust-történettel való lehetséges összefüggéseit elemzi. Ebből fakad, hogy Mária személyét, illetve az ördöggel kötött paktumot és annak következményeit állítja elemzésének középpontjába. Gyakori hivatkozási pontja az Olla vogala-sorozat elsőként megjelentetett darabja, a *Beatrijs*ként ismert 14. századi Mária-történet. Kiemeli, hogy a *Márikában* sokkal „passzívabban” lép fel, hat közre Szűz Mária: csak a lány nevének eredetében, a Mária és pap bácsikája által elmondott Üdvözlégyekben, illetve Maszkaron vásári darabjában van jelen, míg a *Beatrijs*ben a kolostorból szerelmével megszökő apáca helyére áll, őt helyettesíti, és a kiugrott apáca végig az ő színeit (vörös – fehér – kék) viseli, hordja a testén akkor is, amikor a világban van. És ez mind igaz is; de akár fordítva is lehet látni. A *Beatrijs*ben elvileg megtörténhetne, hogy a szökött apáca nem tér vissza a kolostorba, és így hiába vette át a helyét Mária, kárba vész, ismeretlen marad a csoda – „aktívan” ugyanis Mária csak abban segít a

lánynak, hogy vissza *merjen* menni a kolostorba, mert nem kell attól tartania, hogy lelepleződik. A *Márikában* ellenben igazából többszörösen is be van biztosítva a lány kiszabadulása az ördög (ráadásul konkrétan az ördög, nem csak egy, a világi örömeiket képviselő szerelmes ifjú) hatalmából, többek között Szűz Mária révén. Az ördög „buta”, olyan dolgot művel, amelyek visszautethetnek és vissza is ütnek. Ha végül a szellemidézésre – ördögűzésre? – nem is tanítja meg Márikát, sok mindent megad, illetve megenged neki, amit az ellene fordíthat. (Más kérdés, hogy ha hihetünk a darabnak, akkor az ördögnek jártasnak kell lennie abban a tudományban, aminek segítségével megtörhető a hatalma...? Hogy van ez?). A Szűz Máriához erősen kötődő lányt az ördög csak úgy tudja rávenni a névcserére, hogy új nevében megőrizheti korábbi nevének első betűjét. Több monológjában is elmondja, mintegy a közönség felé fordulva: „*Ha Isten úgy akarja: végem*”. Enged Mária kérésének, aki visszavágyik a szülőföldjére, Nijmegenbe; talán azt hiszi, így végleg magához láncolhatja, egészen nyers módon szembesíteni akarja azzal a sokkoló ténnyel, hogy már hiába is keresné a nényt, mivel meghalt. Arra viszont nem gondol, hogy Nijmegenben éppen akkor adják elő a Maszkaron-játékot, aminek hatására megtér a lány. Az is az ördög balkezességét jelzi, hogy ki akarja erőszakolni az összecsapást a lány bácsikájával, a pappal, aki imáival végig támogatta hűgát, és akiről azt is tudja, hogy ördögűzéssel is foglalkozik. S ami a legfontosabb: amíg Mária nem egyezik bele a paktumba, nem szánja oda neki a lelkét és a testét, addig az ördög tehetetlen, s ugyanígy, amint megbánja bűneit, többé már nincs felette hatalma az ördögnek. Az ördög ekkor leveti addigi *incubus* (szép ifjú) alakját, félelmetes démonként felragadja és a magasból lehajítja a lányt, akinek azonban semmi bántódása nem esik, csak elalél, majd felébred, épen-egészségesen; a továbbiakban pedig a bácsika varázsigéi és a lány Mária-imádságai távol tartják az ördögöt, az még csak zaklatni se tudja őket.

Ha máshonnan nem, Huizinga látomásából, *A középkor alkonyából* a magyar olvasó is képet kaphatott a késő középkori burgundi világról. A csömör és az életfáradtság időszaka volt ez; az emberek úgy éltek, mint a vadak, a gonoszság lángjai az eget mardosták, valóságos tort ült az ördög, aki ott ólalkodott mindenhol, zsákmányra lesve. Ehhez képest a *Márika* világképe feltűnően optimista – pedig a démonhit keltette iszonyúságok elszabadulása kifejezetten jellemző volt arra a korra, amelyben született, Mária időben-térben jól behatárolható, valóságosnak beállított története nem sokkal Ince pápa boszorkánybulájának kibocsátása előtt (1492) játszódik. A kereszténység első századaiban még általános volt az a meggyőződés, hogy a Rossz ereje erősen korlátozott, és az ördögnek nem lehet hatalma az ember felett, hacsak az nem adja a beleegyezését, később azonban, különösen az általános pesszimizmus és kilátástalanság időszakában, ez a hit erősen megingott. A *Márikában* semmi sem érződik a jó erejében való kételkedésből – lehet, hogy biztatásnak, lélekemelő tanmesének szánták a művet?

Mária története a Mária-mirákulumok szerkezetét követi; ebben szerintem egyáltalán nem különbözik a *Beatrijstől*. A testi *renovatio* csodáját gyónásnak és penitenciatételnek kell követnie, hogy a bűnös embernek a lelke is megmeneküljön. Egy dolog azonban lehetetlen, az idő folyásába még Isten sem avatkozhat bele, nem teheti meg nem történtté, ami megtörtént: a bűnbeesés és a megtérés történetének példaként kell szolgálnia. A *Beatrijs*ben a bűneit megbánó apáca anélkül mehet vissza a kolostorba, hogy bárki is tudomást szerezhetett volna a távollétéről, mert a „hét év” (azaz mesésen hosszú idő) alatt Mária átvette a helyét, mégpedig teljes testi valójában: egy apróságból még az is kiderül, hogy menstruál. Ha ma íródott volna a mű, itt talán véget is érhetett volna a történet. A középkori legendában azonban a lánynak meg kell gyónnia bűneit, hogy megtisztulhasson. Gyóntatója pedig kihirdeti a történetét a templomban (olyan formában, hogy senki rá ne ismerhessen belőle Beatrijsre): a Mária-csoda nem maradhat rejtve. Mária története alapvetően abban tér el a jóval korábbi *Beatrijstől*, hogy a lány magával az ördöggel él együtt. Ez a bűn viszont valószínűleg még „példa nélküli” lehetett a korban.

Ezért kell egyik paptól a másikhoz vinnie a bácsikának Márikát, feloldozást remélve, és láthatólag még maga a pápa is gondban van, amikor végül elé kerül az ügy. Nem a szabályos módon rója ki a lányra a penitenciát, nem feloldozza (melynek érvénye a kiszabott penitencia letöltése után automatikusan érvénybe lép), hanem egyfajta istenítéletet provokál: az lesz rá a bizonyosság, hogy a bűnös megbocsátást nyert, hogyha Isten csodat tesz, és eltünteti a büntetésből a lány nyakára és kezeire rakott szörnyűséges vaspereceket. Talán még azt is ki lehet következtetni a műből, hogy a pápa miért tartja hallatlannak Márrika bűnét. A megtért lány azt hangsúlyozza neki a gyónásában, hogy közreműködésével az ördög rengeteg embert ugrasztott egymásnak, és így egész légiónyi lelket küldött a poklokra. A pápa viszont azon akad fenn, hogy Mária és az ördög úgy éltek együtt, mint férj és feleség – vagyis hogy elvileg számos ördögfajzat születhetett a nászukból. (Erről ugyan korábban egy szó sem esik a történetben, de nem ez az egyetlen következetlenség a *Márikában*.) És ha visszagondolunk, a történet elején, amikor Márrika felajánlkozik a szép ifjú alakjában megjelenő ördögnek, annak mintha akkor szintén az lenne a legfontosabb, hogy akar-e „szelmesen vele élni” a leány, és ezért cserébe teszi meg ajánlatát: bevezeti őt a szabad művészetekbe, gazdaggá teszi, stb.

Vagyis a nemsokára rettenetes erővel meginduló vagy inkább megújuló, új lökést kapó boszorkányüldözések alapjául szolgáló doktrínának több eleme is ott lapul a *Márikában* (ha nem is hangzik el benne a „boszorkány” szó), aminthogy az is igaz, hogy bizonyos motívumok – például a tudományok akarása vagy az ördöggel kötött paktum – később majd a Faustus-történetben köszönnek vissza. (Daróczi Anikó szép meglátása, hogy Márrika mintegy „elhálja” a paktumot, így a vérével erősíti meg a beleegyezését.) Elgondolkoztató azonban, hogy Márrika gyónásaiban már elő sem kerül, hogy az ördög tudományokra vagy a retorika mesterségére tanította volna (ez amúgy is csak arra kellett az ördögnek, hogy egy csudás, mutatós tudós nővel megvadítsa és egymásnak ugrassza a férfiakat), vagyis a darab második felére teljesen elhalványul mindaz, ami benne a későbbi *Faustusra* emlékeztet; egyedül az nyomja a megtért lány lelkét, hogy örömök közt élt, embereket veszejtett el és együtt hált az ördöggel. Biztosat persze itt se lehet mondani, ahhoz a *Nimwégai Márrika* – szerencsére – túlságosan is ellentmondásos mű.

De ha már ördögről van szó... Be kell valljam, utoljára bennem is megszólalt a kisördög, amikor azt olvastam a kötet végén szereplő, szimpatikusan hosszú köszönetnyilvánításban, hogy a sorozat egyik következő kötete Joost van den Vondel *Luciferje* lesz... Nagy Zsigmond 1913-ban (!) megjelent fordításában.